

Πρόλογος

Όπως αρμόζει σε δύο κλάδους κανέναν από τους οποίους δεν είναι σαφώς καθορισμένος ενώ και οι δύο απευθύνονται στο σύνολο της ανθρώπινης ζωής και σκέψης, η ανθρωπολογία και η φιλοσοφία τρέφουν ουκ ολίγη αμοιβαία καχυποψία. Το άγχος που απορρέει από το συνδυασμό μιας διάχυτης και ετερόκλητης ακαδημαϊκής ταυτότητας με τη φιλοδοξία να συνδέσουν περίπου το καθετί με καθετί άλλο και να φτάσουν έτσι στη ρίζα των πραγμάτων αφήνει και τις δύο αβέβαιες για το τι θα έπρεπε να κάνει καθεμιά. Το ζήτημα δεν είναι ότι αλληλεπικαλύπτονται τα σύνορά τους, είναι ότι δεν έχουν σύνορα που θα μπορούσε να χαράξει κανείς με κάποια ασφάλεια· δεν είναι ότι αποκλίνουν τα ενδιαφέροντά τους, είναι ότι τίποτα, όπως φαίνεται, δεν είναι ξένο για καμιά τους.

Πέρα από τον έμμεσο και υπόρρητο σε κανονικές συνθήκες ανταγωνισμό τους για το ποια θα έχει τον πρώτο και ποια τον τελευταίο λόγο, οι δύο γνωστικές περιοχές μοιράζονται αρκετά άλλα κοινά χαρακτηριστικά, τα οποία διαταράσσουν τις μεταξύ τους σχέσεις και φορτώνουν τη συνεργασία τους με περιττές δυσκολίες. Ιδίως, είναι και οι δύο διαπερατές και κινδυνεύουν, είναι εύθραυστες και βρίσκονται σε καθεστώσ πολιορκίας. Ανακαλύπτουν ότι στις ημέρες μας δέχτηκαν απανωτές εισβολές και ότι τους επιβλήθηκαν παρείσακτοι οι οποίοι ισχυρίζονται ότι κάνουν τη δική τους δουλειά πιο αποτελεσματικά από όσο μπορούν οι ίδιες, που βρίσκονται έτσι παγιδευμένες από την αδράνεια σε ακαμψίες.

Για τη φιλοσοφία όλα αυτά είναι παλιά υπόθεση. Η ιστορία της συνίσταται στις αλληπάλληλες αποσκιρτήσεις των προτεκτοράτων και των ηγεμονιών της: τα μαθηματικά, η φυσική, η βιολογία, η ψυχολογία, αργότερα ακόμη και η λογική και η επιστημολογία, ανεξαρτητοποιήθηκαν κι έγιναν αυτεξούσιες εξειδικευμένες επιστήμες. Τούτη η συρρίκνωση της αυτοκρατορικής επικράτειας κάτω από την πίεση αποσχιστικών κινήματων είναι πιο πρόσφατη και λιγότερο μεθοδική στην περίπτωση της ανθρωπολογίας,

όμως εξίσου σοβαρή. Αφού από τα μέσα του δέκατου ένατου αιώνα κι έπειτα λάξευσε την ξεχωριστή της θέση, την οποία όρισε ως μελέτη του πολιτισμού, «αυτού του περίπλοκου συνόλου που περιλαμβάνει... τις πεποιθήσεις, τα ήθη, τους νόμους, τα έθιμα... που αποκτά ο άνθρωπος ως μέλος κοινωνίας», ορίστε που τώρα ανακαλύπτει πως ορισμένοι σκαρφίστηκαν διάφορους νιόφερτους γνωστικούς κλάδους, ημικλάδους και επελαύνουσες ομάδες μελέτης (σπουδές του φύλου, της επιστήμης, του κούρη, των μέσων επικοινωνίας, των εθνοτικών ομάδων, της μεταποικιοκρατίας, συγκεντρωμένες χαλαρά –η τελειωτική προσβολή– με την επωνυμία «πολιτισμικές σπουδές») που συνωστιζονται στο χώρο τον οποίο με τόσο μόχθο και τέτοιο θάρρος η ίδια ξεχέρσωσε και ξεχορτάρισε από τα ζιζάνια για να στρωθεί κατόπιν στη δουλειά. Σαν να ήταν κάποια παλιά και τιμημένη μετοχική εταιρεία, που βλέπει τις μετοχές, καθώς και την τιμή της, σιγά σιγά να εξανεμίζονται, ή μια υψιπετής διανοητική περιπέτεια, που σπιλώθηκε από λαθροθήρες, τυχάρπαστους και κόλακες, νιώθει καθημερινά να μεγαλώνει η αίσθηση του διασκορπισμού και της γενικής διάλυσης, η αίσθηση ότι «επίκειται το τέλος». Δεν πρόκειται λοιπόν για ιδιαίτερα ευτυχή κατάσταση που να ευνοεί γενναιόδωρες συνεργασίες και τη συνένωση των δυνάμεων.

Κι όμως, η απόπειρα για παρόμοιες συνεργασίες και συνδυασμούς παραμένει κάτι που αξίζει με το παραπάνω τον κόπο. Όχι μόνον είναι υπερβολικοί οι φόβοι κι αβάσιμες οι καχυποψίες (δεν πρόκειται ακόμη να εξαφανιστεί ακριβώς κανένα από τα δύο πεδία, ενώ οι μεταξύ τους αντιπαραθέσεις, είτε στο ύψος είτε στην ιδιοσυγκρασία, είναι μικρότερες από όσο θέλουν να φαντάζονται οι πιο θορυβώδεις υπέρμαχοί τους), αλλά επιπλέον έχουν ολοένα μεγαλύτερη ανάγκη η μια την άλλη, καθώς και οι δύο διασχίζουν τώρα πια μαζί τις ανταριασμένες κι ανεξερεύνητες θάλασσες της μετανεωτερικότητας. Για κανένα από τα δύο εγχειρήματα δεν βρίσκεται προ των θυρών το τέλος, ούτε καν κάπου κοντά. Βρίσκεται όμως κοντά η απουσία στόχων, η περιπλάνηση στα τυφλά προς αναζήτηση κατεύθυνσης και αποχρώντος λόγου.

Το προσωπικό μου ενδιαφέρον να επιχειρήσω μια σύνδεση ανάμεσα στην ανθρωπολογία και τη φιλοσοφία ή να την ενισχύσω ή, ίσως, αν σκεφτούμε τον Μονταίν και τον Μοντεσκιέ, να την αναβιώσω, δεν πηγάζει από κάποια διάθεση να τροποποιήσω την επαγγελματική μου ταυτότητα, με την οποία νιώθω την άνεση ακριβώς που θα αναμενόταν ύστερα από πενήντα χρόνια πάλης για να την εδραιώσω, ούτε κι από την επιθυμία να τη διευρύνω, μετατρέποντάς την σε κάτι σαν ταυτότητα στοχαστή ανώτερης κλάσης

άνευ χαρτοφυλακίου. Είμαι εθνογράφος και συγγραφέας εθνογραφίας απ' την αρχή ως το τέλος· και δεν κάνω συστήματα. Το ενδιαφέρον μου, όμως, πιθανότατα σχετίζεται, με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, με το γεγονός ότι ξεκίνησα «από τη φιλοσοφία», όπως εξηγώ στο εισαγωγικό κεφάλαιο, κι ωστόσο τα παράτησα ύστερα από ένα σύντομο διάστημα, που δεν με τιμά διόλου, προκειμένου να γειώσω πιο άμεσα, όπως νόμιζα, τη σκέψη μου στην ποικιλία του κόσμου. Οι κατηγορίες των ζητημάτων που μ' ένοιοιζαν τότε, με τα οποία ήθελα να ασχοληθώ πιο πολύ εμπειρικά παρά εννοιολογικά –ο ρόλος των ιδεών στη συμπεριφορά, ποιο το νόημα του νοήματος, πώς κρίνεται η κρίση–, παραμένουν διευρυμένες και αναδιατυπωμένες και πιο ουσιαστικές, ελπίζω, στο έργο μου για τη θρησκεία της Ιάβας, τα μπαλινέζικα κράτη και τα παζάκια στο Μαρόκο, για τον εκσυγχρονισμό, το ισλάμ, τη συγγένεια, το δίκαιο, την τέχνη και την εθνότητα. Οι «στοχασμοί» που συγκεντρώθηκαν εδώ, λοιπόν, αντανακλούν κάπως εμφανέστερα τις έγνοιες και τα ζητήματα αυτά.

Παραδόξως, από πολλές απόψεις είναι πολύ πιο εύκολο σήμερα απ' όσο ήταν στα τέλη της δεκαετίας του σαράντα, όταν φανταζόμουν πως είχα βάλει πλώρη για τη σταδιοδρομία του φιλοσόφου, να συσχετιστεί το είδος της δουλειάς που κάνω –να αναζητώ σα λαγωνικό τις μοναδικότητες στους τρόπους ζωής άλλων λαών– με το είδος της δουλειάς που κάνουν οι φιλόσοφοι ή όσοι απ' αυτούς τουλάχιστον ανήκουν στο είδος τους που με ενδιαφέρει – δηλαδή να εξετάζουν το βεληνεκές και τη δομή της ανθρώπινης εμπειρίας, καθώς και ποιο είναι το ζητούμενο με όλα αυτά. Και τούτο κατά την άποψή μου είναι κυρίως αποτέλεσμα του γεγονότος ότι έκτοτε σημειώθηκε μια μείζων μετατόπιση στον τρόπο με τον οποίο συλλαμβάνουν την αποστολή τους οι φιλόσοφοι, ή ο κύριος όγκος τους εν πάση περιπτώσει, και ότι τούτη η μετατόπιση σημειώθηκε προς κατεύθυνση ευχάριστη για όσους πιστεύουν, όπως εγώ, ότι οι απαντήσεις στα πιο γενικά ερωτήματά μας –γιατί, πώς, τι, πού οδεύουμε;–, στο βαθμό που υπάρχουν απαντήσεις, πρόκειται να ανευρεθούν στις λεπτές αποχρώσεις της βιωμένης ζωής.

Τούτη η μετατόπιση, κατά τη γνώμη μου και πάλι, έγινε εφικτή, αν δεν προκλήθηκε κιόλας, χάρη κυρίως στη μορφή τού μετά θάνατον επαναστάτη που ξεκαθάριζε τη σκέψη, χάρη στον «ύστερο Βιτγκενστάιν». Η έκδοση των *Φιλοσοφικών ερευνών* το 1953, δύο χρόνια μετά το θάνατό του, καθώς και το ότι όσα ψιθυρίζονταν έξω από την Οξφόρδη και το Κάιμπριτζ μεταμορφώθηκαν σε ένα κατά τα φαινόμενα απεριορίστο παραγωγικό κείμενο, επηρέασαν καθοριστικά την προσωπική μου αίσθηση για το τι με απασχολούσε και για το εγχείρημα που έλπιζα να φέρω σε πέρας· το ίδιο συνέβη επίσης

με τον βιτγκενσταϊνικό ποταμό «Παρατηρήσεων», «Ευκαιριών», «Σημειωματαριών» και «Zettel» που ακολούθησε, αναβλύζοντας από τα *Nachlass* κατά τις επόμενες δεκαετίες. Δύσκολα θα έλεγα πως σε όλα αυτά βρέθηκα μόνος ανάμεσα σε όσους εργάζονταν στις ανθρωπιστικές επιστήμες κι αναζητούσαν τη δίοδο που θα τους έβγαζε σαν τα ζουζούνια από τα κατάκλειστα μπουκαλάκια τους. Ωστόσο, συγκαταλεγόμουν σίγουρα σε όσους είχαν εξαρχής μεγαλύτερη προδιάθεση να δεχτούν το μήνυμα. Αν αληθεύει ότι υποστηρίζουν μερικοί, πως δηλαδή είμαστε πρόθυμοι να αναγνωρίσουμε ως δασκάλους μας τους συγγραφείς που μας φαίνεται ότι λένε επιτέλους όσα νιώθουμε ότι έχουμε από καιρό στην άκρη της γλώσσας μας, αλλά εμείς είμαστε ολότελα ανήμποροι να τα εκφράσουμε μόνοι μας, εκείνους που βρίσκουν τις λέξεις για όσα είναι για μας μόνον αδιαμόρφωτες ακόμη κινήσεις, τάσεις και παρορμήσεις του μυαλού, τότε είμαι με το παραπάνω ευτυχής που αναγνωρίζω τον Βιτγκενστάιν ως δάσκαλό μου. Ως έναν από τους δασκάλους μου, εν πάση περιπτώσει. Να μου ανταποδώσει τη χάρη και να με αναγνωρίσει ως μαθητή του είναι, φυσικά, ολότελα απίθανο· δεν του άρεσε η σκέψη ότι συμφωνούσαν μαζί του ή ότι τον καταλάβαιναν.

Όπως και να 'χει, η επίθεση του Βιτγκενστάιν ενάντια στην ιδέα ότι υπάρχει κάποια ιδιωτική γλώσσα, επίθεση που έβγαλε τη σκέψη από την κρνιακή κοιλότητα και την έριξε καταμεσής στη δημόσια πλατεία, όπου μπορούσε κάποιος να τη δει προσεκτικά, η αντίληψή του για το γλωσσικό παιχνίδι, η οποία πρόσφερε ένα νέο τρόπο να δούμε τη σκέψη από τη στιγμή που έφτασε εκεί –ως σύνολο πρακτικών–, καθώς και η πρότασή του για τις «μορφές ζωής», τις οποίες θεώρησε «σύμπλεγμα των φυσικών και των πολιτισμικών περιστάσεων που προϋποτίθενται σε... κάθε συγκεκριμένη κατανόηση του κόσμου» (για να παραθέσω τα λόγια ενός σχολιαστή του), μοιάζουν σαν να είχαν σχεδιαστεί επί παραγγελία ακριβώς για να επιτρέψουν το είδος της ανθρωπολογικής μελέτης που κάνω, φυσικά μαζί με άλλους του ιδίου φυράματος. Δεν είχαν βεβαίως σχεδιαστεί γι' αυτό τον σκοπό τούτες οι ιδέες του, μαζί με τη συνοδεία και τα σύστοιχά τους –«τήρηση κανόνα», «μην ψάχνεις για το νόημα, ψάξε για τη χρήση», «ολόκληρο φιλοσοφικό νέφος συμπυκνωμένο σε μία σταγόνα γραμματικής», «λέω και δείχνω», «οικογενειακή ομοιότητα», «μας αιχμαλώτισε μια εικόνα», «βλέπω ως», «στέκεται όχι ακριβώς εκεί», «πίσω στο τραχύ έδαφος», «οψική τυφλότητα», «η τσάπα μου στραβώνει»–, όμως εντάσσονταν σε μια ανελέητη ανατρεπτική κριτική της φιλοσοφίας. Ωστόσο, επρόκειτο για μια κριτική της φιλοσοφίας η οποία μάλλον περιόρισε το χάσμα που τη χώριζε από το να τριγυρνάς στον κόσμο προσπαθώντας να ανακαλύψεις πώς οι άνθρωποι –κατά ομάδες,

ατομικά, οι άνθρωποι ως σύνολο– συνθέτουν μέσα στην ομιλία μια διακριτή και ποικιλόχρωμη φωνή.

Ο τρόπος με τον οποίο περιόρισε το χάσμα η κριτική αυτή, ή ίσως το εντόπισε μόνον και το περιέγραψε, υποδηλώνεται από το πιο ελκυστικό για τον εν ενεργεία ανθρωπολόγο κάλεσμα από όλες τις φράσεις που προαναφέρθηκαν: «Πίσω στο τραχύ έδαφος!» «Τώρα είμαστε πάνω σε γλιστερό πάγο», έγραφε ο Βιτγκενστάιν, «όπου λείπει η τριβή· έτσι, κατά μία έννοια, οι συνθήκες είναι ιδανικές, αλλά γι' αυτό ακριβώς δεν μπορούμε να περπατήσουμε. Θέλουμε να περπατήσουμε: άρα χρειαζόμαστε την τριβή. Πίσω λοιπόν στο τραχύ έδαφος!» (Φ.Ε. 107). Η αντίληψη πως η ανθρωπολογία (κι όχι μόνον αυτή, φυσικά) εξερευνά το τραχύ έδαφος πάνω στο οποίο γίνεται να βρει κράτημα η σκέψη, του Βιτγκενστάιν ή οποιουδήποτε άλλου, δεν είναι για μένα απλώς μια συναρπαστική ιδέα από μόνη της· είναι ακριβώς η ιδέα που ευθύς εξαρχής, διάχυτη και αδιαμόρφωτη ακόμη, με παρακίνησε να μεταναστεύσω στο πεδίο και με τις δύο έννοιές του. Δυσανασχετώντας με τα γλιστερά καντιανά, εγελιανά ή καρτεσιανά παγωμένα ρεύματα, θέλησα να περπατήσω.

Ή να περπατήσω στα πέριξ. Διαβαίνοντας από τόπους και λαούς, αναζητώντας χωρίς ανάπαυλα αντιθέσεις και σταθερές που ίσως προσφέρουν στο βλέμμα τη δυνατότητα να εμβαθύνει στο όποιο αίνιγμα παρουσιάζεται, δεν δημιουργεί κανείς τόσο μια θέση, μια στέρεα σωρευτική άποψη πάνω σε πάγια προϋπολογισμένα ζητήματα, όσο διαδοχικές τοποθετήσεις – ποικίλα επιχειρήματα για ποικίλους σκοπούς. Κάτι τέτοιο αφήνει πίσω του πολλή θολούρα και αβεβαιότητα· την περισσότερη ίσως. Αλλά και σ' αυτό πάλι ακολουθούμε τον Βιτγκενστάιν, που γράφει πως κάποιος ίσως θα ρωτούσε το εξής: «“μια θολή έννοια είναι ακόμη έννοια;” –Είναι μια θολή φωτογραφία, ακόμη εικόνα ενός ανθρώπου; Μπορεί κανείς πάντα να αντικαταστήσει επωφελώς μια θολή φωτογραφία με μια ευκρινή; Και δεν είναι συχνά η θολή εκείνο ακριβώς που μας χρειάζεται;» (Φ.Ε. 71).*

Είναι, δεν είναι, κι όποιον κι αν περιλαμβάνει τούτο το «εμείς», αυτό που ακολουθεί είναι ένα ποικιλόμορφο και εν μέρει μόνο τακτοποιημένο σύνολο από σχόλια, παραδείγματα, κριτικές, συλλογισμούς, εκτιμήσεις και διερευνήσεις σχετικά με πρόσωπα και πράγματα που είναι τουλάχιστον εύλογο να θεωρούνται «φιλοσοφικά» – «σχετικισμός», «νόηση», «γνώση»,

---

* Η μετάφραση των παραθεμάτων από τον Βιτγκενστάιν προέρχεται από το Ludwig Wittgenstein, *Φιλοσοφικές έρευνες*, εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια Π. Χριστοδουλίδης, Αθήνα (Παπαζήσης) 1977, σ. 74 (ΣτΜ).

«εαυτός», Ταϊήλορ, Ρόρτυ, Κουν, Τζέημς. Ύστερα από ένα εισαγωγικό, λίγο πολύ, πρώτο κεφάλαιο, το οποίο επισκοπεί την άστατη πορεία της επαγγελματικής σταδιοδρομίας μου και ετοιμάστηκε για τη σειρά διαλέξεων «Μια ζωή μάθησης» του American Council of Learned Societies, τα τρία επόμενα κεφάλαια θίγουν ηθικές αγωνίες που αναδύθηκαν κατά την επιτόπια έρευνα, κάποια από τα λεγόμενα αντισχετικιστικά επιχειρήματα που διαδόθηκαν πρόσφατα στην ανθρωπολογία, καθώς και μια κριτική ορισμένων μορφών υπεράσπισης του πολιτισμικού τοπικισμού στην ηθική φιλοσοφία. Το πέμπτο κεφάλαιο, «Η κατάσταση των πραγμάτων», συγκεντρώνει πέντε αυτοσχέδια κείμενα σχετικά με ηθικές και επιστημολογικές διαμάχες που διεξάγονται σήμερα μέσα και γύρω από την ανθρωπολογία. Ακολουθούν μερικά πιο συστηματικά κείμενα, που εξετάζουν το έργο των Τσαρλς Ταϊήλορ, Τόμας Κουν, Τζέρομ Μπρούνερ και Γουίλιαμ Τζέημς, κείμενα τα οποία προετοιμάστηκαν με την ευκαιρία συμποσίων που διοργανώθηκαν προς τιμήν αυτών των στοχαστών. Το δέκατο κεφάλαιο, με τίτλο «Πολιτισμός, νόηση, εγκέφαλος...», συνιστά μία ακόμη μελέτη των (πιθανών) σχέσεων ανάμεσα σε όσα (υποτίθεται ότι) συμβαίνουν μέσα στο κεφάλι μας και σε όσα (φαίνεται ότι) συμβαίνουν στον κόσμο. Τέλος, «Ο κόσμος σε κομμάτια» ασχολείται με τα ερωτήματα που τίθενται για την πολιτική θεωρία με την πρόσφατη έξαρση των «εθνοτικών συγκρούσεων».

Όσο για τις ευχαριστίες, οι οποίες εμφανίζονται συνήθως σε τούτο περίπου το σημείο, τώρα πια έχω τόσο πολλούς ανθρώπους να ευχαριστήσω, ώστε δεν προτιθέμαι να διακινδυνεύσω να παραλείψω κάποιον αποτολμώντας να τους απαριθμήσω· έτσι κι αλλιώς, τους περισσότερους τους έχω ήδη ευχαριστήσει παλαιότερα. Αντί γι' αυτό, αφιέρωσα απλώς το βιβλίο στους συν-συνωμότες μου στη Σχολή Κοινωνικών Επιστημών του Ινστιτούτου Προηγμένων Σπουδών, όπου πρωτογράφηκε και πρωτοσυζητήθηκε, ξαναγράφηκε και ξανασυζητήθηκε ολόκληρο σχεδόν, και όπου μαζί δημιουργήσαμε έναν τόπο και μια στάση που αξίζουν να τα υπερασπιζόμαστε. Για να προλάβω ενδεχόμενες βαθιές αναγνώσεις, είτε από τους ίδιους είτε από οποιονδήποτε άλλο, στην αφιέρωση αναγράφονται ανάλογα με την απόστασή τους από το διάδρομο του γραφείου μου.

Πρίνστον
Αύγουστος 1999